

RENAIXENÇA CATALANA
I LLENGUA OCCITANA.
A PROPÒSIT D'ANTONI DE BOFARULL

El procés que, iniciat al segle passat, menà al restabliment de la literatura catalana culta i a l'acceptació que calia considerar el català una llengua de cultura fou, com se sap, lent i complex, i no va reeixir plenament fins que es van haver resolt força problemes i superat no pocs obstacles. Aquests problemes i obstacles eren d'ordre divers: calia demostrar que la nostra llengua no era un dialecte, que tenia prou recursos lèxics i gramaticals per fer-ne diccionaris i gramàtiques, que no estava destinada a la desaparició i que no constituïa un perill per a la unitat política i lingüística de la *Nación*. Era necessari, a més, convèncer els escriptors catalans perquè hi escrivissin, establir una codificació ortogràfica que tothom acceptés i, en definitiva, aconseguir que realment apareguessin obres literàries de qualitat en català. Els esforços dels renaixentistes també s'orientaren a fer conèixer la grandesa històrica i la brillant tradició literària medieval del país com a recurs per fer guanyar prestigi a l'idioma.

Lligat a la qüestió de la tradició literària medieval i del prestigi de l'idioma, es va suscitar el problema de quina era la manera més correcta de designar la llengua, i de quina era la seva situació i categoria dins el conjunt dels idiomes europeus. Segurament pot dir-se que el coneixement científic dels orígens, desenvolupament i història d'una llengua és un fet que contribueix a la seva bona reputació social —entre altres coses, perquè la societat entén que una cosa té valor si hi ha investigadors que l'estudien—, i que també

hi contribueix, en aquesta part del món i a causa de la nostra història i tradició culturals, el fet que es demostrí i s'acceptí que és una llengua «independent» dins la Romània, és a dir, originada directament del llatí vulgar parlat a la pròpia contrada.

La romanística actual ha establert que la llengua catalana és el resultat de l'evolució del llatí vulgar parlat a una determinada àrea geogràfica, des de la qual es va estendre a altres indrets; i que, en canvi, el llatí vulgar parlat al sud de les Gàl·lies va evolucionar d'una manera diferent i va donar lloc als diferents dialectes constitutius que configuren la llengua denominada avui *occità*. Aquesta llengua ha rebut més sovint el nom de *provençal*, designació que rep encara ara, també entre lingüistes,¹ tot i que es tendeix progressivament a reservar-la per referir-se justament a una de les varietats dialectals de l'occità. El terme *llemosí*, usat també d'una manera equívoca, és en rigor el nom d'una de les altres varietats dialectals de la llengua occitana, precisament la que es parla, en línies generals, a la regió de Llemotges.

Poder sostenir amb fermesa les afirmacions anteriors, que avui semblen tan clares, hauria significat una conquesta pels homes de la nostra Renaixença, justament pel que abans s'ha assenyalat amb referència al fet que el reconeixement del caràcter «independent» del català —és a dir, de llengua que no constitueix pas una varietat dialectal d'una altra llengua— i de la seva filiació directament llatina són factors que havien de contribuir a atorgar prestigi a l'idioma.

De fet, el camí que encara havia de recórrer la filologia era llarg. I era més llarg el camí que s'havia de recórrer al sud dels Pirineus, per tal com el terme *llemosí* era un nou element que acabava d'enfosquir una qüestió ja no gens clara.² Calia, en primer lloc, deixar establert que el català, tal com era al segle XIX, no podia

1. Vegeu, per exemple, Vidos (1967) i Tagliavini (1973). Jordan-Manolíu (1972: 90-92) fan servir el terme *provençal*, però indiquen que el nom *occità* o *occitànic* correspon amb més exactitud a la realitat lingüística i que, per tant, és preferible. Sobre altres denominacions, veg. Bec (1977: 77-80 i passim).

2. El nom *llemosí* s'havia fet servir també al nord dels Pirineus, però sembla que a l'inici del segle XIX ja havia estat abandonat (veg. Bec, 1977: 78).

considerar-se un dialecte subaltern de l'occità. Això ja era un gran pas. En segon lloc, que no solament era una llengua al segle XIX, sinó que a l'Edat Mitjana català i occità tampoc no constituïen un mateix idioma. Aquest segon pas va ser més difícil i, quan es va donar, fou per sostenir que si bé, efectivament, no van ser la mateixa llengua al llarg de tota l'Edat Mitjana, sí que era cert que l'origen de la nostra llengua calia cercar-lo, en qualsevol cas, en una varietat dialectal de la llengua occitana o, com a mínim, que havia de considerar-se que durant un temps tots dos parlars havien format part, com a varietats diferenciades, d'un mateix idioma troncal comú. El darrer pas fou l'acceptació de la idea que el llatí parlat a banda i banda del Pirineu evolucionà diferentment ja des de molt antic, i va fer néixer el català en una banda i l'occità en l'altra.

Els prohoms de la Renaixença no van poder arribar a aquestes conclusions. De fet, no s'hi ha arribat —sobretot a la darrera— fins fa ben poc. No podem oblidar que la desclosa de la Renaixença és contemporània a la fundació i primers desenvolupaments de la lingüística romànica, i que els escriptors i els erudits catalans que tractaren aquesta qüestió van mantenir-se, en línies generals, bastant al marge de les descobertes i els assoliments dels romanistes europeus.³ Hi havia, a més, altres problemes que feien el nostre cas especialment difícil: el veïnatge geogràfic, les relacions i vinculacions polítiques dels respectius territoris a l'Edat Mitjana, el fet que els poetes catalans medievals havien utilitzat solament l'occità en les seves composicions i la proximitat real entre ambdues llengües en facilitaven certament la identificació. D'altra banda, sembla evident que si tots dos idiomes haguessin disposat del suport d'un Estat propi i independent i d'un ús continuat al llarg de la història, aquesta identificació difícilment s'hauria tan sols plantejat.

3. Amb la brillant excepció de Milà i Fontanals. La història del tractament que la lingüística romànica ha fet del català pot seguir-se a Müller (1983) i, amb més o menys detall, a diferents manuals: Jordan-Manoliu (1972: 103-106), Tagliavini (1973: 578-580), Baldinger (1972: 125-160) i altres. Citem Müller (1983) per una traducció mecanoscrita de Teresa Vinardell, de la qual es custodia una còpia al Departament de Filologia Catalana de la Universitat de Barcelona.

En rigor, s'hi afegia un altre problema, que és justament el fet que en iniciar-se la Renaixença ja hi havia una llarga tradició, a dins i a fora del país, de fer el català i l'occità una mateixa llengua o, almenys, de pensar que la llengua catalana procedia de l'occitana. Aquest darrer idioma era anomenat *provençal*, *llengua d'oc* o *llemosí* i, per tant, aquests noms es feien servir tant per significar la suposada llengua, diguem-ne, catalano-occitana —si hom creia que català i occità eren un sol idioma—, com per referir-se solament a l'occità, suposada mare del català, establint així una diferència entre llengua catalana —derivada— i *provençal*, *llengua d'oc* o *llemosí* —llengua mare.⁴ De tota manera, hi havia també altres opinions, com ara la dels qui sostenien senzillament que el català procedia directament del llatí i que no havia tingut res a veure en la seva gènesi amb els parlars nord-pirenencs; la dels qui pensaven que, a

4. L'èxit del terme *llemosí* fou primerament explicat per Milà (1861: 22, 296, 451-452), i posteriorment ha estat tractat o abundantament documentat, entre altres, per Rubió i Lluch (1930; veg. també Guilleumas, 1957: 19-26), Comas (1967), Pitarch (1972) i Colon (1974). En síntesi podem dir que al començament el va fer servir Ramon Vidal de Besalú, a mitjan segle XIII, per referir-se a la llengua escrita dels trobadors. A causa del prestigi d'aquest poeta-gramàtic, més tard indicà l'idioma en què escrivien els poetes catalans, també quan havien ja abandonat l'ús de l'occità; amb el temps, designà la llengua catalana antiga —identificada o no amb l'occità— i, finalment, el català parlat en l'època moderna. Ha estat usat sobretot a Catalunya i a Espanya. El referent del terme, però, varia al llarg del temps i segons la visió de les relacions i els orígens de les llengües dels qui l'utilitzen. Com hem dit abans, actualment indica, en lingüística, un dels parlars occitans.

El terme *llengua d'oc* també s'ha fet servir al llarg de la història per designar la suposada llengua catalano-occitana, encara que a l'Edat Mitjana —i més tard i tot— sembla que, al marge del món literari i erudit, els catalans l'aplicaven «correctament», és a dir, per indicar l'idioma que es parlava al Migdia de França, diferenciant-lo habitualment de la llengua catalana. Veg. per a això sobretot, a més dels autors indicats abans, Colon (1978).

Amb Antoni de Bastero (1675-1737) es va començar a difondre la tesi que entre el llatí i les llengües neolatinnes hi havia una llengua intermèdia, l'antiga «llengua romana», de la qual procedien totes aquestes. Aquesta llengua «romana» era, per ell, justament la suposada llengua catalano-occitana, també anomenada *provençal*. Vegeu Solà (1985: 466) i les referències que dóna, Comas (1967: 24-26) i Vårvaro (1968: 36). La tesi sembla de fet anterior a Bastero, i fou desenvolupada més tard per Raynouard (veg. Müller, 1983: 17).

més d'això, la llengua catalana era precisament mare del provençal;⁵ i, en darrer terme, la dels qui bastien teories curioses —seguint també una llarga tradició— i trobaven peculiars relacions de parentiu directe entre el català, el grec, l'hebreu i altres idiomes.⁶

Al llindar de la Renaixença, Josep Pau Ballot (1813: XXX) havia sostingut enèrgicament que «lo cert es que [la llengua catalana] es filla legítima de la llatina, y tal vegada mes que moltras altras, que se aprecian de serho de tan noble mare», tot fent notar que si alguns pensaven que el català procedia del llemosí era a causa de la semblança de totes dues llengües, però que «no hi ha motiu pera dir, que nostra llengua es la llemosina ó provençal».⁷ Sembla, però, que les idees de Ballot sobre aquesta qüestió no van ser escoltades pels iniciadors del moviment de restauració literària, als quals no importà de seguir usant el terme *llemosí* per denominar la pròpia llengua.

Hi havia, a més, una nova raó per fer-ho, lligada precisament al problema, indicat abans, del prestigi de l'idioma. La Renaixença

5. Pere Màrtir Anglès afirmava el 1742 que ambdues llengües derivaven independentment del llatí (veg. Comas, 1967: 29), afirmació que van fer també Ullastra —sembla que obtenint-ho d'Anglès (veg. Segarra, 1985: 391)— i Ballot (1813: XXX i XLIII). Potser a causa d'algunes afirmacions contradictòries de Bastero (veg. Postigo, 1975: 511), diversos autors —Capmany, el Marquès de Llió, Masdeu— van explicar que la llengua catalana va ser portada a Provença pels catalans i que fou, per tant, mare del provençal o, si més no, hi creà la nova llengua catalano-provençal. Masdeu (1784:157) escriu que la llengua de catalans i valencians «formada de varios idiomas bárbaros, y del Latino corrompido, vino sucesivamente à ser madre de las Lenguas Provençal, Castellana, Francesa, è Italiana». Veg. també Ballot (1813: XXX) i les referències que dona Comas (1967: 23-30). Marc Antoni d'Orellana opinava, en canvi, que el llemosí va néixer a Llemotges com a conseqüència de la barreja de la manera de parlar d'allà amb la dels catalans que fugiren dels sarraïns, i que aquesta llengua s'estengué després, amb la Reconquesta, al Principat, a València i a les Illes. Veg. aquesta i altres opinions a Comas (1967), Pitarch (1972), Massot (1971) i Sanchis Guarner (1963).

6. Vegeu-ne una panoràmica a Solà (1985).

7. De fet, Ballot emmarcà la seva gramàtica entre dues citacions, la primera de les quals, obtinguda dels preliminars de l'edició de 1531 del *Spill* de Jaume Roig, va modificar substituint l'expressió «pàtria lemosina» original per «pàtria catalana». Rubió i Balaguer (1986: 266) indica que aquesta substitució va tenir importància per la divulgació que assolí la gramàtica.

va iniciar-se a l'escalf dels estudis històrics i provençals, i de la descoberta que s'estava fent a Europa de la riquesa lírica de la poesia dels trobadors. Si la valoració del passat medieval català constitueix un dels factors del revifament literari del segle XIX, és lògic que la vinculació de la nostra llengua a la llengua «perfecta» dels antics trobadors esdevingués un element de prestigi. No podem oblidar que els Rubió, Balaguer i Bofarull se sentien d'alguna manera continuadors dels trobadors medievals, i que per això van restaurar uns Jocs Florals. De fet, quan Bofarull, l'any 1854, conclou que el nom *llemosí* és inadequat per designar la llengua catalana, explica que s'ha fet servir «en nuestros días, creyéndose revestirle quizá con exterior más literario» (Bofarull, 1854b:29); i una cosa semblant fa notar Milà el 1858, en observar que el nostre idioma «empieza ya a recobrar su verdadero nombre, el cual es verdad no sonará tan bien a todos los oídos como el intruso del lemosino» (apud Miracle, 1960:213).

Això no vol pas dir que el nom de *llemosí* fos l'únic emprat, ni que els poetes i els erudits de la Renaixença identifiquessin plenament el català amb l'occità i provençal. És cert que Aribau, en la seva famosa oda, no fa servir sinó el qualificatiu *llemosí* per referir-se al propi idioma, i que també l'anomenaren així Pere Mata, Rubió i Ors, Milà i Fontanals, Víctor Balaguer, Marià Aguiló i Antoni de Bofarull. Però tots ells van usar també el nom de llengua catalana, possiblement més vegades que no pas l'anterior.⁸

8. Semblen excessives aquestes paraules, referides al terme *llemosí*: «mot certament eufònic, amb què els autors de la Renaixença designaren sistemàticament el català i al qual adscriuran tots els aspectes ideals i reivindicatius de la llengua» (Comas, 1967: 24). Potser tampoc no és exacte que els erudits de la Renaixença el renegaren ben aviat, com diu Colon (1974: 54). Aquest autor també indica que el terme no sembla haver-se introduït al Principat fins al segle XIX. De fet, però, a banda que el rebuig de Ballot abans assenyalat fa entendre que el mot s'usava, l'havia fet servir un dels participants en la famosa polèmica del final del XVIII al «Diario de Barcelona» (vegeu-ne el text, p.e., a Montoliu, 1962: 84) i, també al XVIII, si més no una vegada, Capmany (veg. Comas, 1967: 17). Al XVII, Francesc Marès, prevere resident a Barcelona, explicava que per elaborar el seu llibre *Historia y milagros de la sagrada imatge de Nostra Señora de Nuria* (1666), que considerava escrit en català, havia utilitzat un pergami que li havien

Per exemple, l'any 1841, en el cèlebre pròleg de l'edició de les seves poesies, Rubió i Ors no utilitzava, per parlar de la pròpia llengua, el terme *llemosí*. Feia servir el mot *català*, assenyalant també que era fill del llatí i, a més, que n'era la llengua primogènita (veg. Rubió i Ors, 1841:80). Això darrer, de tota manera, juntament amb les referències històriques i literàries del text, fa pensar que, tot i que havia triat la designació *català* en aquest cas, en rigor no hi veia una clara distinció amb el provençal. De fet, altres vegades utilitzà el nom de *llemosí*. En realitat es fa difícil saber què pensaven exactament de les relacions de parentiu i d'història entre tots dos idiomes, entre altres coses perquè la majoria van anar canviant, al llarg del temps, la seva visió del problema.⁹

Antoni de Bofarull fou, com se sap, un dels primers a incorporar-se a la realització del programa de restauració literària de Rubió i Ors, i ben aviat destacà per la seva empena i per la seva apassionada dedicació a l'estudi de la llengua i la història del nostre país. En els seus primers escrits denominava l'idioma propi, l'antic i el parlat en el seu temps, tant *català* com *llemosí*, i l'identificava amb l'occità en els seus orígens. El 1846, en donar al públic un recull de llegendes catalanes en castellà, explicava que primerament havia pensat escriure'l en «mi idioma natal, en lemosin o catalán» (1846:VI).

Dos anys més tard Bofarull editava una traducció de la Crònica de Jaume I amb el títol d'*Historia del rey de Aragon Jaime el Conquistador, escrita en lemosin por el mismo monarca*. En la introducció desenvolupa amb cert detall quina era la seva visió de l'origen d'aquesta llengua *llemosina*, basant-se explícitament en els estudis de Raynouard. Aquest autor, considerat avui cofundador de la filologia romànica —o pre-fundador, si el fundador real és F. Diez—, va sostenir que les llengües neolatines no es derivaven directament del llatí, sinó d'una llengua intermèdia, la *llengua*

ensenyat els monjos, el qual, pel fet de ser escrit «en llengua llemosina», devia ser molt antic (veg. Moliné, 1985: 15).

9. Per exemple, la manera com anomenaven els parlars occitans —i la idea que en tenien— tal com eren a la seva època, és a dir, a la primera meitat del XIX.

romana, la qual s'havia conservat —i alhora desenvolupat— millor en les obres dels trobadors medievals. De la *llengua romana* s'havien format els idiomes romànics, un dels quals era el català, diferent, però, de la llengua dels trobadors, que seria la continuació més autèntica de la dita llengua romana.¹⁰

Bofarull sosté bàsicament aquesta tesi, però canviant-hi els noms. L'origen de les llengües és, efectivament, «el romano vulgar más ó menos cultivado en los países que se hallan á ambos lados y más próximos al Pirineo; y así vemos, que aun cuando se notara alguna diferencia entre el lenguaje de una y otra parte, con todo, el fondo, la etimología, y hasta las radicales de todas las voces son generalmente las mismas» (Bofarull, 1848;9). Però ja al segle XIII hi havia dos idiomes: un, el llemosí («cuyo nombre tomaria del territorio así llamado»), en què estaria escrita la Crònica de Jaume I; i, l'altre, el provençal, en què s'escrivien a la mateixa època sobretot poesies. I afegeix que Jaume I «llevado de la idea de darle un carácter más nacional [...] le dio [a la llengua llemosina, diferent de la provençal] siempre el nombre de catalana» (pàg. 10). Sembla, doncs, que era potser sols el pes de la tradició que li impedia rebutjar el terme *llemosí*, ja que sí que veia la diferència que hi havia, a l'època de Jaume I, entre català i provençal (és a dir, la *llengua de trobadors* de Raynouard).¹¹ Bofarull remarca: «Hay que notar

10. Vegeu Müller (1983: 2-3), Tagliavini (1973: 55-56), Vàrvaro (1968: 33-40), Vidos (1967: 7) i Solà (1985: 466-467). Raynouard havia publicat un *Choix des poésies originales des troubadours* (1816-1821, sis volums, el primer amb unes «Recherches sur l'origine et la formation de la langue roman» i una «Grammaire de la langue roman», i el sisè volum amb una «Grammaire comparée des langues de l'Europe latine»), i un *Lexique roman ou dictionnaire de la langue des troubadours* (1838-1844, sis volums). Amb tot, no sembla pas ben aclarida la qüestió. Tagliavini, Vidos, Vàrvaro i Solà indiquen que Raynouard identificava la llengua romana amb el provençal, però Müller remarca que això és precipitat, perquè l'estudiós occità no va definir amb precisió la relació entre *llengua romana* i llengua dels trobadors, la qual és sols parcialment idèntica al provençal.

11. Bofarull acaba les seves consideracions d'aquesta manera: «En el dia se habla un lemosin tan corrompido que ni sombra parece de lo que fué: cada provincia tiene modismos y acento diferentes, y cada cual ha ido tomando voces de los otros idiomas que se hablan en sus fronteras; pudiendo casi asegurarse, no sabemos por qué contingencia, que en el único punto

además sobre esto, que Raynouard no usa nunca de tales nombres para designar las dos lenguas neolatinas que citamos, pues á la lemosina le llama catalana, y á la provenzal, lengua de trovadores» (pàg. 10).

En els anys següents continuà fent servir el terme *llemosí*. El 1850 feia publicar una nova Crònica, la de Pere el Cerimoniós, ara amb el text original, i en el títol també hi posava l'observació *escrita en lemosin per el mismo monarca* (veg. Bofarull, 1850). La mateixa idea apareixia en un escrit seu de 1854, el famós escrit intitulat *Restablecimiento de los juegos florales*: «se daba á conocer [a la Barcelona medieval] la fuerza y dulzura de nuestra antigua lengua catalana ó lemosina, tan variada ahora y tan ensalzada en otros días» (1854a:115).

Però solament uns mesos més tard —l'escrit anterior és del mes de maig i aquest, del mes d'agost—, la seva actitud sobre la qüestió onomàstica canvia radicalment. Bofarull començava el seu article *La lengua catalana* d'aquesta manera:

«Asi como bajo el nombre de provenzal hubieron de entenderse, en algun tiempo, todos los dialectos neolatinos que se hablan en el mediodia de la Francia, bajo el de catalan entendiéndose esclusivamente la lengua que usaban los estados de la Corona de Aragon, de que era centro y corte la capital de Cataluña» (1854b: 28).

La nostra llengua rep, doncs, el seu nom, tal com l'hi havia donat Raynouard, i l'occitana continua rebent el de provençal, que Bofarull sembla preferir al de *llengua de trovadors* de Raynouard, denominació que li fa l'efecte que és «un poco injusta, segun como se interprete» (pàg. 30). Pel que fa al *llemosí*, del qual ha de donar una explicació, indica que era la llengua del territori anomenat «El Lemosin» (pàg. 29), i que devia ser la que més s'apartava dels altres dialectes del sud de França —en especial de la parla de l'estricta Provença—, raó per la qual s'assemblaria més al català, ja

donde se conserva puro el lemosin, tal como se hablaba en los siglos medios, es en algunos pueblos cercanos á las montañas de Prades y en otros de la ribera de Ebro» (pàg. 10). Ignorem per quina contingència circumscribia el català més pur a aquests indrets.

que el català també s'apartava força del provençal (pàgs. 29-30).¹² Això, en la seva opinió, podia haver ocasionat que s'anomenés llemosí el català, però en cap cas no significava que el català procedia del llemosí.

Aquest canvi d'actitud és difícil d'explicar. No podia solament deure's a raons, diguem-ne, de militància renaixentista, ja que aquesta militància no li havia impedit usar fins en aquell moment el terme *llemosí*. D'altra banda, coneixia Raynouard des d'abans, encara que en podia haver fet una nova lectura i haver-ne tret noves conclusions. En l'article no cita cap altra autoritat, però sí que fa referència genèrica als estudis d'«observadores estrangeres» i al nou impuls il·lustrat que rep la filologia.¹³

A partir d'aquest moment Bofarull ja no sols no emprarà més el terme per referir-se a la llengua catalana, sinó que n'impugnarà l'ús

12. La idea que entre els dialectes occitans el llemosí era el que més s'assemblava al català també havia estat expressada per Ballot (1813: XXX).

13. Resulta complicat valorar les fonts teòriques i les autoritats en què es basaven Bofarull i, en general, tots els erudits catalans de la seva època. L'any 1854 ja s'havien publicat a Europa alguns estudis —a més dels de Raynouard— que avui es consideren fites de la llavors incipient filologia romànica. Ara: sembla que en aquell moment els erudits no atorgaven encara als diferents autors la mateixa autoritat i categoria científica que nosaltres. Molts estudiosos avui considerats de segona o tercera categoria tenien llavors un gran prestigi. D'altra banda, fa l'efecte que pesaven molt les opinions dels historiadors generals i historiadors de la literatura, els quals tot sovint feien disquisicions sobre lingüística. Potser caldria investigar tot això sistemàticament si volem fer amb rigor la història de les idees lingüístiques al nostre país i la prehistòria de la filologia catalana més o menys científica. Per exemple, Bofarull, a l'article del maig de 1854, cita l'historiador provençal Bouché, el qual explicava que la llengua provençal es va depurar i ennoblir amb el govern dels Berenguer de Barcelona. Bouché devia fer una certa autoritat, ja que Víctor Balaguer també l'havia citat el 1851 (Balaguer, 1851: 108). Cap dels dos no dóna la referència del llibre. El mateix Víctor Balaguer citava Nostradamus —també citat per Milà (1861: 22)—, el qual, pel que afirma Balaguer, havia assenyalat que el nom més correcte per a la llengua catalano-provençal era el de *català* (no he sabut trobar aquesta afirmació, però sí que Nostradamus deia de la «langue Provençale» que era «qui de ce temps portoit le prix sur toutes les langes vulgaires»; 1614: 131). Sembla que els erudits catalans del XIX consultaven prou la immensa *Histoire générale de Languedoc* (1730-1745), dels benedictins de Saint-Maur C. Devic i J. Vaissete, on també es parla de la llengua «romana» i es dediquen extensos apartats a parlar de la història de les llengües.

tant com podrà. Quatre anys més tard va ser Milà el qui també es decantà a favor de l'ús exclusiu del terme *català*.¹⁴ Rubió, Aguiló i Víctor Balaguer van trigar-hi més.¹⁵ Antoni de Bofarull, doncs, no va ser el primer a fer-lo servir —ja hem dit que, de fet, mai no es va deixar de designar la nostra llengua pel seu nom—, però potser sí el primer impulsor de la Renaixença que el va fer servir amb exclusió de tots els altres i amb la consciència que no podia transigir en aquest punt.

La visió que Bofarull va assolir dels orígens i la història de la llengua catalana va arribar a la seva maduresa l'any 1857, i fou exposada al discurs de la inauguració de curs de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, que intitulà *La lengua catalana considerada històricamente*.¹⁶ En aquest treball, pel que fa a la qüestió que ens ocupa, Bofarull explica que a partir del segle VIII ja comença a diferenciar-se el parlar dels catalans i el dels pobladors dels territoris nord-pirinencs, de manera que al segle XII, quan Ramon Berenguer III es casà amb Dolça de Provença i s'inicià el govern barceloní de banda i banda del Pirineu, va passar a la protecció del sobirà català «la lengua catalana y la de aquel estado cuyo nombre se extendia á la actual Provenza, al Languedoc y á otras muchas de las provincias que abarcan el Loire y los Pirineos, por cuya razon el idioma de todas ellas se llamaba provenzal» (1857:53). Bofarull distingeix clarament aquests dos idiomes d'una «tercera lengua, cuyo tipo principal toma de la Provenza [...] que puede llamarse convencional ó poética [que] fué la que, en realidad, emplearon los trovadores, no solamente los provenzales y catalanes, sino aun los extranjeros» (pàg. 55).¹⁷ I adverteix que en

14. A l'article *Documentos en antigua lengua catalana* («Diario de Barcelona», 13 gener 1858). Sobre les vacil·lacions de Milà en la designació de l'idioma català, veg. Miracle (1960: 186 i 213), Jorba (1984: 206-208) i Solà (*Milà*).

15. Víctor Balaguer l'any 1893 encara deia que la llengua catalana havia d'anomenar-se «más bien» llemosina (veg. Balaguer, 1893: 117). No era pas l'únic, però.

16. Editat el 1858 i reeditat en 1864, 1868 i 1987. Veg. Bofarull (1987: 36).

17. Bofarull s'equivocava en el fet de considerar que la koiné de la línia trobadoresca era formada d'elements de català i provençal, en comptes

atalà no s'escriu poesia fins que els trobadors ja han decaigut, mentre que la prosa catalana s'inicia molt abans. Per això «nuestra lengua debe estudiarse mas en la prosa que en la poesía». I precisa:

«Fíjese la atencion únicamente en dos apartados extremos de un largo período, á saber, en tiempo de Muntaner y en tiempo de Ausias March; obsérvese el lenguaje de sus obras, y se verá, en el primero, la gran diferencia que hay entre su lenguaje en verso y su castiza prosa catalana, y en el segundo, a pesar de existir muy posterior á los trovadores, ciertos resabios de la misma lengua convencional que se encuentra doscientos años antes en los versos del inspirado cronista» (pàg. 56).

Quant al llemosí, indica que és «más bien uno de los dialectos hablados del provenzal escrito» (pàg. 69), i que aquest nom, aplicat al català, és solament fruit de les classificacions de «los cataloguistas españoles» (pàg. 69).¹⁸

Totes aquestes afirmacions tenen vigència encara, i potser Bofarull va ser el primer a Catalunya a formular-les amb aquesta claredat i precisió. És evident que això no significa que l'hàgim de considerar el primer filòleg rigorós, ja que una formulació encertada no implica una demostració filològica científica. Milà, per exemple,

d'estar formada a partir dels diferents dialectes occitans. Veg. Riquer (1975: 10).

18. L'acusació que fa Bofarull als «cataloguistas españoles» d'anomenar llemosí el català apareix diverses vegades més en escrits seus. No hem pogut indagar a qui es refereix. No sembla pas que sigui a Hervàs —que cita per una altra raó—, ja que aquest autor, en el seu *Catalogo delle lingue*, si bé col·locava el català entre els dialectes llatins «meno principali» (1784: 274), no en deia pas llemosí (veg. també Batllori, 1959). Però hi devia haver una forta tradició en aquest sentit. Per exemple, un dels gramàtics anònims de Lovaina escrivia el 1559, en referir-se a les llengües d'Espanya, que «la tercera, és la lengua Catalana; esta es verdaderamente Francesa, y trahe su origen dela provincia de Gascoña, dela mui antigua ciudad de Limoges» (Anònim, 1559: 56). I al segle XVIII Ignacio Ceballos deia, a l'informe sobre el projecte de gramàtica d'Àngulo de 1741, que «el Valenciano y el Catalan son el antiguo lemosin» (veg. «Apéndice documental», dins RAE, 1771, pàg. 531). També Mayans feia una observació semblant, explicant que la llengua de Catalunya era «lemosina, esto es, Romana corrompida en tierra de Limoges» (apud Mollfulleda, 1988: 20).

que fou més lent i tímid per afirmar aquestes coses, posseïa en canvi una base de formació romanística molt més sòlida, i, al marge de les seves vacil·lacions onomàstiques, sí que va ser el primer filòleg que caracteritzà i descriví el català amb els mètodes de la naixent lingüística romànica. Això no va impedir que l'il·lustre vi-lafranquí insistís el 1861 en l'afirmació que llengua d'oc i llengua catalana eren, a l'Edat Mitjana, dues varietats d'un mateix idioma, i que aquesta asseveració, en la meua opinió, provoqués que Bofarull, l'any 1864, es fes enrera en algunes de les seves tesis.¹⁹ Així, si el 1857 havia defensat que el català i el provençal, abans de l'annexió amb Provença, ja eren dues llengües diferenciades, ara sostenia que no podien considerar-se llengües diferents fins al segle XIII (Bofarull, 1864:76-77 i 80-82).

Amb tot, si Bofarull no era un home format en la incipient lingüística romànica, sí que n'era un home informat, que seguia amb atenció el moviment dels filòlegs alemanys i francesos i que —essent d'ofici arxiver de la Corona d'Aragó— tenia a l'abast immediat un gran cabal de documentació, que utilitzava.²⁰

Cal, potser, que tornem a la qüestió de la lluita pel prestigi de l'idioma. Per Bofarull, el fet que els filòlegs europeus reconeguessin el lloc del català entre les llengües romàniques —i que reconeguessin, cosa que hem deixat de banda, la tradició literària del país— constituïa un salconduit per moure's amb seguretat, repetir incansablement el nom propi de la nostra llengua, difondre'n la

19. Sobre la posició de Milà respecte a les relacions entre català i occità hi ha una certa polèmica, que no tractarem aquí. Jorba (1984: 200) ha fet notar que «Mourelle-Lema assevera categòricament, contradient una afirmació igualment categòrica de F. de B. Moll, que Milà mai no va establir la identitat originària del català amb el provençal». Veg. Jorba (1984: 200-208) i les referències que dóna, i Solà (1985: 473-474; Milà).

20. Com s'ha indicat abans, és difícil establir què havia llegit Bofarull. No llegia l'alemany i, per això, solament podia haver llegit de Diez, en els cinquanta, la introducció de la seva primera obra, l'únic passatge traduït al francès llavors. Però l'any 1857 l'anomenava (pàg. 70), com també anomenava Humboldt, Grimm, Bopp, els Schlegel, Fauriel, Camboliou i altres alemanys i francesos. El 1865 feia referència explícita a *An essay on the origin and formation of the romance languages* (1835), de G. C. Lewis (Bofarull, 1865: 248), llibre que, segons assenyala Müller (1983: 18), exposa la polèmica entre Raynouard i Diez.

dignitat i convèncer al poble català de l'oportunitat de la restauració literària. Sorpren el nombre de vegades que, en escrits de tota mena, insisteix en la idea que els autors moderns han reconegut el nom, la categoria i la importància històrica de la llengua catalana. No pas menys, però, que el nombre de vegades que insisteix en la idea que els historiadors contemporanis han elogiat les glòries històriques de la Catalunya nacional. I és que Bofarull entenia que hi ha una forta vinculació entre maduresa d'una llengua i plenitud política d'una nació. L'admiració que sentia per la història catalana del segle XIII-XV no pot descriure's.

Sembla que també per això Bofarull va voler desvincular les llengües catalana i occitana. Hem assenyalat abans que, entre altres raons, a causa de la brillantor de la lírica trobadoresca medieval els primers renaixentistes catalans no van tenir gaires problemes a emparentar o identificar el català amb el provençal. Però l'eminent reusenc ja havia vist el 1848 que mentre a Catalunya, amb Jaume I, s'iniciava un període d'esplendor política i, per tant, una conjuntura decididament favorable a l'expansió i a l'ús administratiu, científic i literari de la llengua catalana, aquest desenvolupament no va produir-se a les terres occitanes.²¹ L'aval d'un passat històricament gloriós que necessitava per a la seva activitat a favor de la llengua i la cultura catalanes s'afeblia en la mesura que es volia apropar el català a l'occità d'aquests segles, per tal com això hauria implicat acostar-ne també la història política, tan diferent a banda i banda del Pirineu.

No podem acabar sense fer una referència a l'opinió que va fer-se Bofarull de la Renaixença occitana del seu segle. En tenia

21. Vegeu: «al paso que va decayendo y luego desapareciendo la lengua provenzal» (1848: 10), i aquest text de 1864: «Subdividido el Mediodía de la Francia en pequeños dominios, algunos de los cuales se perpetúan hasta el siglo xv, y viniendo á recaer todos [...] bajo la influencia ó dominio superior de la casa de Francia, ó no tiene bastante importancia el habla ó dialecto de cada uno para transformarse en lengua, ó tanto las hablas que merecen este nombre como los verdaderos dialectos, sufriendo ya desde lejos la influencia francsea, acaban por transformarse del todo, olvidando hasta su antigua sintáxis y recibiendo el acento, los modismos y hasta frases de la gran lengua bajo cuya presion se iban desnaturalizando» (1864: 77).

notícia ja el 1854, any que alludia a les publicacions dels moderns trobadors i al fet que hom podia veure llavors «hasta prodigarse por el gobierno francés, y en la misma capital, grandes obsequios á uno de los modernos trovadores, á un ingenio que, en sus inspiraciones, se vale, no de la lengua nacional, sí solo de la vulgar que aun se conserva en su país» (Bofarull, 1854a: 117). Aquests esdeveniments constituïen un estímul per a la seva labor d'impulsar la Renaixença pròpia, però no sembla pas que duguessin Bofarull a trobar-s'hi més vinculat.²²

Fa l'efecte que Bofarull no va sentir-se gaire atret per l'amistat catalano-occitana impulsada sobretot per Víctor Balaguer a partir de 1865, i de fet el 1876 va rebutjar el títol de Majoral del Consistori de la «mantinença» catalana del Felibritge. Dos anys més tard, en tornar a rebre d'Avinyó el mateix títol i una invitació per a la festa anual d'aquesta societat, va publicar a «La Renaixensa» un article explicant els motius del seu nou rebuig. Bofarull indicava que la seva decisió de rebutjar el títol era filla de la seva ànima catalana, i en donava dues raons. En primer lloc exposava que no podia acceptar que es considerés «la llengua catalana com a un de tants dialectes de que's compon la Llengua de Oc» (1878: 394), sobretot quan els «Romanistas científichs» havien demostrat i explicat les relacions i diferències entre provençal parlat i escrit, llengüadocià, llengua de trobadors i català. I en segon lloc assenyalava que el Felibritge volia subjectar el renaixement català a l'occità, quan, en realitat, resultava que el renaixement català «es mes antich que'l del Mitjdia de Fransa respecte de sas llenguas ó dialectes, y que'l nostre té sobrats arrels, vida y esperansa» (pàg. 394).

Però un cop hem arribat aquí enllacem amb la qüestió de la

22. Bofarull va tenir present la Renaixença occitana també el dia de la restauració dels Jocs Florals de Barcelona. Com se sap, en el seu discurs com a secretari va posar el prestigi dels poetes occitans com a objectiu del somni que començava aquell dia: «Quí sab? pot ésser que, proseguint ab constància en lo cultiu de nostre idioma y de nostra poesia, surti algun dia una especialitat, un Jasmin ó un Mistral catalá, á qui la Espanya entera se alegre de conèixer» (1859: 212-213).

polèmica sobre l'origen felibre o autòcton de la Renaixença catalana, sobre la qual ja hi ha una ponència en aquest Col·loqui.

JORDI GINEBRA I SERRABOU

REFERENCIES BIBLIOGRAFiques

- ANÒNIM (1559): *Gramática de la lengua vulgar de España*, edició facsímil a cura de R. de Balbín i A. Roldán (Madrid, CSIC, 1966).
- BALAGUER (1851): *Los juegos florales*, «La Violeta de Oro», núm. 1. Citat de MOLAS (1984), pàgs. 108-114.
- (1893): *Epistolario. Memorial de cosas que pasaron*, vol. I (Madrid, El Progreso Editorial).
- BALDINGER, Kurt (1972): *La formación de los dominios lingüísticos en la Península Ibérica* (Madrid, Gredos, 1972 (2.ª edició)).
- BALLOT (1813): *Gramatica y apologia de la llengua catalana*, edició facsímil a cura de Mila Segarra (Barcelona, Alta Fulla, 1987).
- BATLLORI, Miquel (1959): *Provençà i català en els escrits lingüístics d'Hervàs*, reproduït en castellà dins ———, *La cultura hispano-italiana de los jesuitas expulsos* (Madrid, Gredos, 1966).
- BEC, Pèire (1977): *La llengua occitana* (Barcelona, Edicions 62, 1977).
- BOFARULL, Antoni de (1846): *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, Barcelona, Juan Oliveres, Impresor.
- (1848): *Historia del rey de Aragon D. Jaime I, el Conquistador...* (Barcelona, Imprenta y Lib. de la sra. Viuda é Hijos de Mayol).
- (1850): *Historia del rey de Aragon D. Pedro IV el Ceremonioso...* (Barcelona, Imp. de Alberto Freixas).
- (1854a): *Restablecimiento de los juegos florales*, «Diario de Barcelona», 19 de maig. Citat de MOLAS (1984), pàgs. 115-118.
- (1854b): *La lengua catalana*, «Diario de Barcelona», 1 d'agost. Citat de BOFARULL (1987), pàgs. 28-33.
- (1857): *La lengua catalana considerada históricamente* (Barcelona, Imprenta Nueva, 1858). Citat de BOFARULL (1987), pàgs. 36-72.
- (1859): *Memoria del secretari*, dins *Jochs florals de Barcelona en 1859* (Barcelona, Salvador Manero). Citat de MOLAS (1984), pàgs. 186-213.
- (1864): *Estudios, sistema gramatical y crestomatia de la lengua catalana* (Barcelona, Libreria El Plus Ultra de Luis Tasso). Citat de BOFARULL (1987), pàgs. 73-203.

- (1865): *Discurs del senyor president del Consistori*, dins *Jochs florals de Barcelona* (Barcelona, Llibreria de A. Verdaguer). Citat de MOLAS (1984), pàgs. 244-251.
- (1878): *Renúncia de Majoral dels Felibres*, «La Renaixença», any VIII, tom I, núm. 10 (31 maig 1978), pàgs. 393-396.
- (1987): *Escrits lingüístics*, edició a cura de Jordi Ginebra (Barcelona, Alta Fulla, 1987).
- COLON, Germà (1974): *Llemosí i llengua d'oc a la Catalunya medieval*, dins ———, *La llengua catalana en els seus textos* (Barcelona, Curial, vol. I, 1978), pàgs. 39-59.
- (1978): *La denominació llengua d'oc a aquesta banda del Pirineu*, dins ———, *Problemes de la llengua a València i als seus voltants* (València, Servei de Publicacions de la Universitat, 1987), pàgs. 199-207.
- COMAS, Antoni (1967): *Les excel·lències de la llengua catalana* (Barcelona, Rafael Dalmau, Editor).
- DEVIC, C.; J. VAISSETE (1730-1745): *Histoire générale de Languedoc* (Tolosa, Privat, vol. I, 1872).
- GUILLEUMAS, Rosa (1957): *La llengua catalana segons Antoni Rubió i Lluch* (Barcelona, Barcino, 1983).
- HERVÁS Y PANDURO, Lorenzo (1784): *Catalogo delle lingue consciute*, edició facsímil amb estudis d'A. Tovar (Madrid, SGEL, 1986).
- JORDAN, Iorgu; Maria MANOLIU (1972): *Manual de Lingüística romànica* (Madrid, Gredos, vol. I, 1972).
- JORBA, Manuel (1984): *Manuel Milà i Fontanals en la seva època* (Barcelona, Curial).
- MASDEU, Juan F. (1784): *Historia crítica de España...* (Madrid, Antonio de Sancha, vol. II, 1784).
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1971): *Els mallorquins i la llengua autòctona* (Barcelona, Curial).
- MILÀ I FONTANALS, Manuel (1861): *De los trovadores en España*, edició de C. Martínez y F. R. Manrique (Madrid, CSIC, 1966).
- MIRACLE, Josep (1960): *La restauració dels Jocs Florals* (Barcelona, Aymà).
- MOLAS, Joaquim; i altres (1984): *La Renaixença. Fonts per al seu estudi* (Barcelona, Universitat de Barcelona-Universitat Autònoma).
- MOLINÉ, Enric (1985): «Introducció» a Francesc MARÈS i Anton DEL DUQUE, *Historia y miracles de la sagrada imatge de nostra senyora de Nuria [1666]*, edició parcial en facsímil (Barcelona, Alta Fulla).
- MOLLFULLEDA, Santiago (1988): *Proyecto de investigación* (concurs a Càtedra de la Universitat de Barcelona), mecanoscrit.

- MONTOLIU, Manuel (1962): *Aribau i el seu temps* (Barcelona, Alpha).
- MÜLLER, Bodo (1983): *Das Katalanische in der Entwicklung des Sprachentkatalogs der romanischen Sprachwissenschaft*, dins *Miscellània R. Aramon i Serra*, III (Barcelona, Curial), pàgs. 397-411.
- NOSTRADAMUS, Caesar (1614): *L'histoire et chronique de Provence* (Lió, Simon Rigaud).
- PITARCH, Vicente (1972): *Defensa de l'idioma* (València, L'Estel).
- POSTIGO, Rosa M. (1975): *Contribució a l'estudi d'Antoni de Bastero*, «Anuario de Filología», 1 (1975), pàgs. 497-512.
- RAE (1771): *Gramàtica de la lengua castellana*, edició facsímil de R. Sarmiento (Madrid, Editora Nacional, 1984).
- RIQUER, Martí de (1975): *Los trovadores. Historia literaria y textos*, vol. I (Barcelona, Planeta).
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi (1986): *Història de la literatura catalana*, vol. III (Montserrat, Abadia).
- RUBIÓ I LLUCH, Antoni (1930): *Discurso del Sr. D. ——. Del nombre y de la unidad literaria de la lengua catalana*, dins *Discursos leídos...* (Barcelona, Imprenta de Àngel Ortega, 1930), pàgs. 1-49.
- RUBIÓ I ORS, Joaquim (1841): *Prólech a Lo Gayté del Llobregat*, citat de MOLAS (1984), pàgs. 75-84.
- SANCHIS GUARNER, Manuel (1963): *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII* (València, Diputació Provincial).
- SEGARRA, Mila (1985): *Història de l'ortografia catalana* (Barcelona, Empúries).
- SOLÀ, Joan (1985): *L'origen de la llengua al segle XIX català*, dins *Homenatge a Antoni Comas* (Barcelona, Universitat de Barcelona, 1985), pàgs. 457-478.
- (*Milà*) = *Milà i Fontanals i la llengua catalana*, miscel·lània d'homenatge a Martí de Riquer, en premsa.
- TAGLIAVINI, Carlo (1973): *Orígenes de las lenguas neolatinas* (Mèxic, Fondo de Cultura Económica).
- VARVARO, Alberto (1968): *Storia, problemi e metodi della linguistica romanza* (Nàpols, Ligouri edizione).
- VIDOS, B. E. (1967): *Manual de lingüística románica* (Madrid, Aguilar).